

sunduğu tebliğlerle devamlı olarak Türk dili araştırmalarının temelini nelerin kurabileceği fikri üzerinde durmuştur. "Uygur Devri Türkçesi" (İkinci Türk Dil Kurultayı, 1934), "Türk Dilinin İnkişafı" (III. Tarih Kongresi Tebliğleri, Ankara 1948, s. 598-611), "Anadolu'da Yazı Dilinin Tarihi İnkişafına Dair" (V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, Ankara 1956, s. 225-232) başlıklı tebliğleri bu sahadaki büyük bir boşluğu doldurmuştur. Tarih konusundaki en dikkate değer çalışması ise *Vekayi Babur'un Hâtıratı*'dır (I-II, Ankara 1943-1946). Eserin en önemli kısmı, sonuna eklenen 100 sayfaya yakın notlardır.

Arat, öğretim alanında W. Bang'ın usulünü takip ederek Uygurca, bunun devamı olan Tarançı ağız -yani Doğu Türkçesi'ni eski dile en yakın bağla bağlayan ağız- ve Kıpçak grubundan da Kazakça dersleri vermiştir. Türkolojinin metodik bilgilerini mukayeseli olarak Türkiye üniversitelerine getiren Arat'ın yaptırdığı tezler de büyük bir yekün tutmaktadır.

Yayımlanmış diğer eserleri şunlardır: *Die Legende von Oghuz Qagan* (Berlin 1932). W. Bang ile birlikte yayımladığı bu eseri Arat Türkiye Türkçesi'ne çevirip ikinci defa yayımlamıştır (*Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul 1936, 1988). *Türkische Turfan-Texte VI. Das Buddhistische Sutra Säkiz Yükmäk* (W. Bang ve A. von Gabain ile, Berlin 1934); *Türkische Turfan-Texte VII* (Berlin 1936); "Türk Şivelerinin Tasnifi" (TM, X [1953], s. 59-138); "Eski Türk Hukuk Vesikaları" (TKA, I/1 [1964], s. 5-53); *Makaleler* (I, nşr. O. F. Sertkaya, Ankara 1987); *Doğu Türkçesi Metinleri* (nşr. O. F. Sertkaya, Ankara 1987).

Arat'ın eser ve makalelerinin tam bir listesi Saadet Çağatay tarafından hazırlanmıştır (bk. *TTK Belleten*, XXIX/113, s. 188-193).

BİBLİYOGRAFYA :

Muharrem Ergin, "Reşid Rahmeti Arat'ın Eserleri: Doğumunun 60. Yıldönümü Münasebetiyle", *TDED*, XI (1961), s. 1-10; a.mlf., "Reşid Rahmeti Arat 1900-1964", *TK*, sy. 27 (1965), s. 3-16; a.mlf., "Reşid Rahmeti Arat (15.5.1900-29.11.1964)", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. IX-XIV; a.mlf., "Reşid Rahmeti Arat'ın Eserleri [1918-1965]", a.e., s. XV-XVIII; a.mlf. — A. Temir, "Reşid Rahmeti Arat'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bibliyografya", a.e., s. XIX-XXX; Saadet Çağatay, "Reşid Rahmeti Arat (15.5.1900-29.11.1964)", *TTK Belleten*, XXIX/113 (1965), s. 177-193; Osman F. Sertkaya, "Ölümünün 15. yıl dönümünde Ord.Prof.Dr. Reşid Rahmeti Arat (15.5.1900-29.11.1964) ve eserleri", *TK*, XVIII/211-214 (1980), s. 10-16; Fahir İz, "Arat", *EI² Suppl.* (İng.), s. 82.

NURİ YÜCE

ARÂYÂ

(العرايا)

İslâm hukukunda, belli bir miktar kuru hurmanın tahminen aynı miktardaki taze hurmayla değiştirilmesini ifade eden terim.

Arâyânın tekili olan ariyye sözlükte, "meyvesi yenmiş veya hediye edilmiş hurma ağacı" demektir. Aynı şekilde satıştan istisna edilen veya satış için ayrılan hurma ağacına da ariyye denir. Arâyâ yerine bey'u'l-arâyâ terkibi de kullanılır.

Ağaçtaki taze hurmanın aynı miktardaki kuru hurma karşılığında satılması (müzâbene*) İslâm hukukunda yasak olduğu halde bunun bir türü olan arâyâyâ zaruret dolayısıyla izin verilmiştir. İhtiyaç sahibi bazı kimseler Hz. Peygamber'e gelerek taze hurmaların olgunlaştığını, ancak paraları olmadığı için satın alamadıklarını, sadece ihtiyaç fazlası kuru hurmaları bulduğunu yakınarak anlattılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber ellerindeki kuru hurma karşılığında tahminî bir ölçüyle taze hurma satın alabileceklerini söyledi (bk. Şâfiî, III, 49; Buhârî, "Müsâkât," 17, "Büyü" [Bey'u'l-müzâbene]; Müslim, "Büyü", 61-82; Ebû Dâvûd, "Büyü", 19).

Arâyânın geçerli olabilmesi için Hanefiler'e göre meyvenin ağacında belirginleşmesi, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise kızarma ve sararma gibi olgunlaşma alâmeti göstermesi gerekir. Bunun dışında mezheplere göre değişiklik göstermekle birlikte arâyânın geçerli olabilmesi için genel olarak şu şartlar aranmaktadır: 1. Kuru hurmanın beş veskten az olması (1 vesk = yaklaşık 175 kg.), 2. Kuru hurmanın ölçüyle, ağaçtaki taze hurmanın tahminen belirlenmesi, 3. Alışverişin hurma üzerinde yapılması -bazı hukukçular özümü de buna dahil ederler-, 4. Satışın peşin olması, 5. Taze hurma almak isteyeninin fakir olması ve kuru hurmadan başka bir malı bulunmaması; yalnız Şâfiî fakir olma şartını aramaz.

Arâyâ, İslâm hukukunun kolaylık, fayda ve ihtiyaca cevap prensiplerinin bir uygulaması mahiyetindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ariyye" md.; *Kâmus Tercümesi*, "ariyye" md.; Buhârî, "Müsâkât", 17, "Büyü" Bey'u'l-müzâbene"; Müslim, "Büyü", 61-82; Ebû Dâvûd, "Büyü", 19; Şâfiî, *el-Üm*, III, 54-55; Serâhî, *el-Mebsûât*, XII, 193 vd.; Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 194 vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnâ*, IV, 65 vd.; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibil'erba'a*, Kahire 1392, II, 295 vd.; *Tecrid Tercemesi*, VI, 493-495.

HALİT ÜNAL

ARAZ

(العرض)

Cevher ve cismin gelip geçici niteliği anlamına gelen, cevher ve zâtın zıddı olarak kullanılan felsefe, mantık ve kelâm terimi.

Araz sözlükte, "sonradan ve tesadüfen ortaya çıkan, ansızın baş gösteren, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan durum; hastalık, felâket" gibi anlamlara gelir. Kelime Kur'an-ı Kerim'de dört âyette geçmekte (bk. en-Nisâ 4/94; el-A'râf 7/169; el-Enfâl 8/67; en-Nûr 24/33), bu âyetlerin hepsinde de onunla, geçiciliği ve değersizliği dolayısıyla dünya malı kastedilmekte, ayrıca aynı kökten gelen âriz kelimesi de "beklenmedik bir anda ortaya çıkan bulut" karşılığı olarak zikredilmektedir (bk. el-Ahkâf 46/24). Araz hadislerde de dünya malı anlamında kullanılmıştır.

Cevher* ve araz kavramlarının İslâm düşünce tarihinde felsefe, mantık ve daha geniş bir şekilde kelâm terimleri olarak kullanılmasına Aristo'nun eserleri ve Porphyrios'un, onun *Kategoriler*'ine giriş olarak yazdığı *Isagoge*'nin (*İsâgüci*) Arapça'ya tercüme edilmesiyle başlamıştır. Fârâbî bu esere bir hâşiyeye yazmış, bilhassa İbn Sînâ Aristo'nun cevher ve araz görüşünü geniş bir şekilde incelemiştir.

Aristo arazi, "bir şeye ait olan ve onun hakkında doğru olduğu tasdik edilen, ancak ne zorunlu ne de çoğu zaman karşılaşılan şeydir" şeklinde tarif etmiştir (*Metafizik*, 1025^a 10). Ona göre arazın tamamıyla tesadüfî yani belirsiz bir sebebi vardır; cevherin aksine hiçbir arazın varlığı kendi tabiatının gereği değildir. Bu sebeple araz oluş ve bozulma (kevn ü fesâd) kanununa da tâbi değildir. Mesele yaz mevsiminde günün çok soğuk ve fırtınalı olması, devamlı veya çoğu zaman görülen durum olmayıp bir tesadüf yani arazdır. Arazlar belli hiçbir sanat ve yeteneğin sonuçları da değildir; çünkü araz olarak var olan şeylerin sebepleri de tesadüfidir. Bu yüzden Aristo'ya göre arazların ilmi olmaz. Zira yalnızca zorunlu veya çoğu zaman olan şeylerin ilmi olur; oysa arazlar "var olmaya benzer şeyler"dir.

İslâm filozofları genellikle cevherin zıddı saydıkları arazi kısaca, "bir konuda bulunan durum" şeklinde tarif etmişlerdir (İbn Sînâ, *en-Necât*, s. 201; İbn Rüşd, s. 79, 80). Kindî'de arazın en geniş ve